

University of Tehran

Futurology of the implementation of National Land Use Document

Mohsen Godarzi^{1*} | Ebrahim Hajiani²

1. Corresponding Author, Future Research Center, Imam Hossein University, Tehran, Iran. Email: godarzi_mohsen29@yahoo.com

2. Department of Sociology, Ministry of Science, Research and Technology, Tehran, Iran. Email: ebhajiani@gmail.com

ARTICLE INFO

Article type:
Research Article

Article History:
Received September 11, 2022
Revised December 29, 2022
Accepted January 01, 2023

Keywords:

*Land Use,
Futurology,
Actor-based analysis,
National Land Management
Document.*

ABSTRACT

Due to the special importance of land use in Iran and the passage of over one year from the enactment and communication of National Land Use Document in March 2020 and the concerns about the practical steps to implement the provisions of National Land Use Document by executive organizations, the main question of this study is that in the light of the roles of related actors, how will this document be implemented? The research methodology of this study was actor-oriented, and the project was carried out based on exploratory and expert-based methods. Data were collected from 23 experts of Iran's land use domain using a questionnaire. The data was analyzed using MACTOR futurology software. The results showed that from among the initial 33 effective actors in the Document implementation, 13 actors were selected as the main actors by the expert panel. It was observed that so far, no strong will has existed in those main actors to implement the National Land Use Document, and they don't seem to be motivated to do so in near future. In other words, the Document content and the potential of supervisory organizations are not so mandatory to force the main actors responsible for the implementation of the Document to put it into practice. Therefore, it is predicted that in future, the implementation of the Document will face serious challenges from institutions and actors. It is necessary for the responsible institutions (Planning and Budget Organization as well as Supreme Council of Land Use) to seriously follow up, make effective communications, bring about strong institutional compatibilities among actors, and ask all implementing organizations to work in order to pave the ground for the formation of national will to implement the National Land Use Document as soon as possible.

Cite this article: Godarzi, M.; Hajiani, E. (2023). Futurology of the implementation of the National Land Management Document. *Town and Country Planning*. 15 (1), 1-17. Doi: 10.22059/jtcp.2023.348562.670349

© Mohsen Godarzi, Ebrahim Hajiani **Publisher:** University of Tehran Press.
DOI: <http://doi.org/10.22059/jtcp.2023.348562.670349>

دانشگاه تهران

آمایش سرزمین

شاپا الکترونیکی: ۶۲۶۸-۲۴۲۳

سایت نشریه: <https://jtcp@ut.ac.ir>

آینده‌پژوهی اجرای اهداف سند ملی آمایش سرزمین

محسن گودرزی^{۱*} | ابراهیم حاجیانی^۲

۱. نویسنده مسئول، گروه آینده‌پژوهی، دانشکده حضرت ولیعصر، دانشگاه جامع امام حسین^(ع)، تهران، ایران. رایانامه: godarzi_mohsen29@yahoo.com

۲. گروه جامعه‌شناسی، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، تهران، ایران. رایانامه: ebhajiani@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:

پژوهشی

تاریخ‌های مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۶/۲۰

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۱۰/۰۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۰/۱۱

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۲/۰۶

کلیدواژه:

آمایش سرزمین،

آینده‌پژوهی،

تحلیل بازیگرمحور،

سند ملی آمایش سرزمین.

با توجه به اهمیت ویژه موضوع آمایش سرزمین در کشور و گذشت بیش از یک سال از تصویب و ابلاغ سند ملی آمایش سرزمین در اسفندماه ۱۳۹۹ و نگرانی درباره اقدامات عملی به منظور اجرای مصوبات سند ملی آمایش در دستگاه‌های مجری، مسئله اصلی در این پژوهش آن است که با توجه به نقش آفرینی بازیگران مرتبط اجرای سند در چه شرایطی قرار خواهد گرفت؟ روش‌شناسی پژوهش بازیگرمحور است و با روش‌های اکتشافی و خبره‌محور انجام شده است. ابزار گردآوری اطلاعات پرسشنامه بود که ۲۳ نفر از خبرگان حوزه آمایش سرزمین کشور آن را تکمیل کردند. تحلیل‌ها با استفاده از نرم‌افزار آینده‌پژوهی مکتور انجام گرفت و یافته‌ها نشان داد از ۳۳ بازیگر اولیه اثرگذار در اجرای سند ۱۳ بازیگر به عنوان بازیگر اصلی توسط پنل خبرگان انتخاب شدند که در میان آن‌ها متأسفانه تا به امروز عزم و اراده جدی به منظور اجرای سند ملی آمایش سرزمین در افق پیش رو دیده نمی‌شود. به عبارت دیگر، الزام‌آوری مفاد سند و توانایی دستگاه‌های نظارتی در حدی نیست که بازیگران اصلی دخیل در اجرای سند را ملزم به تمکین کند. بنابراین، پیش‌بینی می‌شود در آینده اجرای سند با چالش‌های اساسی از سوی نهادها و بازیگران روبه‌رو شود. لازم است نهاد متولی (سازمان برنامه و بودجه و شورای عالی آمایش)، با پیگیری‌های جدی و ارتباط مؤثر و سازگاری نهادی قوی میان بازیگران و پای کار آوردن همه دستگاه‌های مجری، زمینه ایجاد عزم ملی به منظور اجرای هر چه سریع‌تر سند ملی آمایش سرزمین را فراهم آورد.

استناد: گودرزی، محسن؛ حاجیانی، ابراهیم (۱۴۰۲). آینده‌پژوهی اجرای اهداف سند ملی آمایش سرزمین. *آمایش سرزمین*، ۱۵ (۱) ۱-۱۷.

DOI: <http://doi.org/10.22059/jtcp.2023.348562.670349>

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

© محسن گودرزی، ابراهیم حاجیانی.

DOI: <http://doi.org/10.22059/jtcp.2023.348562.670349>

مقدمه و بیان مسئله

برنامه‌ریزی در دنیای امروز یکی از ابزارهای ساماندهی محیط جغرافیایی است. به عبارت دیگر، برنامه‌ریزی به صورت اصولی نوعی تفکر درباره مسائل اقتصادی، سیاسی، دفاعی، اجتماعی، و فرهنگی است و به صورت قطعی جهت‌گیری آینده‌نگری دارد و به گونه عمقی به روابط و اهداف و تصمیمات همه‌جانبه توجه می‌کند و به‌شدت در زمینه خطمشی و برنامه جامعیت را می‌طلبد. اساس هر برنامه‌ریزی فضایی قانون آمایش سرزمین است (طحانی، ۱۳۹۳: ۲۹). آمایش سرزمین نوعی برنامه‌ریزی در زمینه توزیع متوازن و هماهنگ جغرافیایی همه فعالیت‌های اقتصادی- اجتماعی و معنوی در پهنه سرزمین بر اساس قابلیت‌ها و منابع طبیعی و انسانی و استفاده درست از قابلیت‌های سرزمین و سایر امکانات به اندازه توان است (سرور، ۱۳۹۱: ۲۳). امروزه آمایش سرزمین به یک راهکار جغرافیایی بی‌بدیل برای توسعه پایدار در کشورها تبدیل شده است (جعفریان و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۸). تنظیم روابط بین عوامل انسانی، اقتصادی، و محیطی با انگیزه بهره‌مندی از سرزمین در جهت استفاده شایسته و پایدار از توان انسانی و طبیعی مورد توجه آمایش سرزمین است. به بیانی دیگر، آمایش سرزمین به دنبال چیدمان سه مؤلفه مهم جمعیت و سرمایه و منابع طبیعی برای تحقق مطلوب‌ترین و عادلانه‌ترین و پایدارترین سازمان فضایی در سرزمین است (پوراصغر و همکاران، ۱۳۹۹: ۱). زیربنای آمایش سرزمین برنامه‌ریزی است و آرایش نظام‌های برنامه‌ریزی یک کشور نظام برنامه‌ریزی فضایی یا آمایش سرزمین آن محسوب می‌شود (وحیدی برجی، ۱۳۹۰: ۱۲۳). مطالعات آمایش سرزمین از دسته مطالعات بلندمدت است. امروزه، رویکردهای آینده‌پژوهی در عرصه برنامه‌ریزی بر یافتن عوامل کلیدی و پیشران‌های توسعه در فضای برنامه‌ریزی تأکید دارند تا از این راه برنامه‌ریزی، با در اختیار داشتن اهرم کنترل و مدیریت آینده، به معماری مطلوب آینده بپردازد (بهشتی و زالی، ۱۳۹۰: ۴۲ - ۴۳). قریب به هفتاد سال سابقه در نظام برنامه‌ریزی کشور و همچنین پنجاه سال تجربه تلاش برای نهادهای ساختن رویکرد آمایشی- فضایی در نظام مدیریت و اقدامات توسعه‌ای در کشور وجود دارد. ولی نبود یک سند آمایشی مورد توافق در سطح ملی و سازوکارهای نهادی و قانونی تحقق‌بخش برنامه‌ها و طرح‌های آمایشی تدوین‌شده سبب شده نظام تخصیص نتواند به‌رغم تأکیدات خاص همه برنامه‌های بخشی به نابرابری‌های منطقه‌ای پایان دهد یا در تعدیل آن‌ها توفیقات اساسی کسب کند (حاتمی‌نژاد و عمو، ۱۳۹۷: ۲۸). بالاخره، پس از گذشت سال‌ها انتظار، توسط شورای عالی آمایش سرزمین، به استناد جزء ۱ بند «الف» ماده ۲۶ قانون برنامه ششم توسعه جمهوری اسلامی ایران و ماده ۳۲ قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور، در جلسه مورخ ۱۳۹۹/۱۲/۱۱، سند ملی آمایش سرزمین در افق ۱۴۲۴ مشتمل بر ۱۶ ماده تصویب و ابلاغ شد (سند ملی آمایش سرزمین، ۱۴۰۰ - ۱۴۲۴) که رعایت مفاد آن برای همه دستگاه‌های اجرایی کشور الزامی است. هم‌اکنون، پس از گذشت بیش از یک سال از تصویب و ابلاغ این سند، متأسفانه تغییری در جهت بهبود وضعیت صورت نگرفته و اراده خاصی هم مبنی بر اجرایی کردن مفاد سند از طرف دستگاه‌های مجری وجود ندارد. دغدغه اصلی پژوهشگران در این تحقیق تأخیر یا عدم اجرایی شدن مواد این سند مهم، به مثابه مهم‌ترین سند آمایش سرزمین کشور، است. هدف از این پژوهش شناسایی اهمیت، نقش، جایگاه، و رتبه‌بندی بازیگران اصلی و ارائه راهکارهای مشارکتی به منظور جلب همکاری آنان در اجرای هر چه بهتر و سریع‌تر سند است. بر این اساس، سؤال اساسی پژوهش حاضر با عنایت به رویکرد بازیگرمحور این است که مهم‌ترین بازیگرانی که می‌توانند در تحقق اهداف و اجرای مفاد و مضامین سند تأثیر بگذارند یا از آن متأثر شوند کدامند؟ اهداف این بازیگران چیست؟ میزان واگرایی و هم‌گرایی بازیگران در ارتباط با اهداف اصلی سند چگونه است؟ تأثیر هر بازیگر بر بازیگر دیگر چقدر است؟ و در نهایت آینده پیش روی سند در افق ۱۴۲۴ چگونه خواهد بود؟

مبانی نظری پژوهش

تنظیم روابط بین عوامل انسانی و اقتصادی و محیطی با انگیزه بهره‌مندی از سرزمین در جهت استفاده شایسته و پایدار از توان انسانی و طبیعی مورد توجه آمایش سرزمین است. به بیانی دیگر، آمایش سرزمین به دنبال چیدمان سه مؤلفه مهم جمعیت و سرمایه و منابع طبیعی برای تحقق مطلوب‌ترین و عادلانه‌ترین و پایدارترین سازمان فضایی در سرزمین است (پوراصغر و همکاران، ۱۳۹۹). کشور ایران حدود شش دهه سابقه رسمی برنامه‌ریزی عمرانی دارد. در خلال این مدت، آمایش سرزمین به

تبعیت از شرایط اقتصادی و اجتماعی و سیاسی همواره با تغییرات و دگرگونی‌های بسیاری همراه بوده است. زیرا، با وجود داشتن پشتوانه‌های قانونی، در اجرا با مسائل و موانع متعددی مواجه است (زرشگی و افشاری، ۱۳۹۷: ۸۱). موضوع استفاده بهینه از سرزمین و استفاده از قابلیت‌های مختلف مناطق و تمرکززدایی از مناطق پرتراکم در قالب برنامه‌ریزی آمایش همواره یکی از دغدغه‌های مهم برنامه‌ریزان کشور بوده و بر این اساس نیز تهیه طرح‌های آمایشی جهت استفاده بهینه از سرزمین در برنامه‌های عمرانی قبل از انقلاب و برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی، و فرهنگی پس از انقلاب مورد تأکید قرار گرفته است. اما برنامه‌ریزی فضایی بر مبنای آمایش و تقسیم کار منطقه‌ای بین نواحی در عمل مورد توجه جدی قرار نگرفته و عملاً بسیاری از امکانات و قابلیت‌ها بی‌استفاده مانده است. مهم‌ترین عامل اجرا نشدن یا معطل ماندن پیشنهادهای طرح‌ها و برنامه‌های منطقه‌ای ایران فقدان نظام مدیریت منطقه‌ای و عدم تعریف نهادها و سازمان‌های اجرایی مشخص برای نظارت و کنترل بر توسعه فضایی و کالبدی منطقه‌ای بوده است. از این رو برنامه‌ریزی‌های منطقه‌ای بدون تعریف سطوح متناسب مدیریتی و تشکیلاتی نمی‌توانند کارآمد باشند. پیامد مشخص این روند توزیع تصادفی فرصت‌ها و امکانات و منابع در پهنه سرزمین و تشدید نابرابری‌های منطقه‌ای و محلی است که این پدیده، ناشی از سرمایه‌گذاری‌های انجام‌شده و ایجاد زیرساخت‌ها در گذشته، در حال تشدید شدن است (زرشگی و افشاری، ۱۳۹۷: ۸۲). رسالت اصلی آمایش سرزمین در نظام برنامه‌ریزی و مدیریت توسعه کشور طرح‌ریزی نقشه راه توسعه بلندمدت و سازماندهی فضایی کشور در چارچوب تقسیم کار ملی و منطقه‌ای و بخشی است. به عبارت دیگر، آمایش سرزمین از طریق آینده‌نگاری توسعه سرزمین، سیاست‌گذاری، انتظام‌بخشی مناطق و بخش‌ها، و فرصت‌سازی بستر لازم را برای توسعه پایدار و متوازن فراهم می‌سازد. بر اساس مواد قانونی برنامه‌های چهارم و پنجم و ششم توسعه کشور، استقرار نظام یکپارچه برنامه‌ریزی و مدیریت توسعه سرزمینی و تنظیم روابط ارکان آن از اولویت‌های اصلی دولت‌ها بوده است. در این زمینه، تدوین طرح‌های آمایش ملی و منطقه‌ای و استانی بستر تعادل‌بخشی در سرزمین تلقی می‌شود. اگرچه اهمیت دادن به این موضوع نزد دولت‌ها متأثر از طرز نگرش به آمایش سرزمین و پشتوانه‌های اجرایی آن متفاوت بوده، رویکرد جدید در آمایش کشور بر چهار اصل آینده‌نگاری، انتظام‌بخشی مناطق، برقراری تعادل، و برنامه‌ریزی مشارکتی تأکید دارد (جباری و همکاران، ۱۳۹۶: ۷۸). بنابراین، توجه به برنامه‌ریزی در سطوح مختلف و تعیین پیوند بین آن‌ها از عوامل مهم در ایجاد انتظام‌بخشی به مناطق و برنامه‌ریزی کشور خواهد بود. نیل به توسعه‌یافتگی در هر جامعه‌ای در وهله اول مستلزم عزم و اراده ملی برای پیشرفت و تعریف الگوی توسعه متناسب با مقتضیات جامعه است و در وهله دوم یک نقشه راه توسعه که بتواند ضمن به دست دادن قابلیت‌ها و فرصت‌های توسعه از یک سو و تنگناها و چالش‌های فعلی و آتی از سوی دیگر، با بهره‌گیری از تجارب پیشین، مطلوب‌ترین مسیر توسعه را فراروی جامعه قرار دهد. از این رو، سند ملی آمایش سرزمین به مثابه سندی که خطوط کلی سازماندهی فضای سرزمینی کشور و نیز خط‌مشی‌های توسعه کالبدی سرزمین را مقدور می‌سازد مهم‌ترین سند در زمینه تحقق آمایش سرزمین در کشور است (جباری و همکاران، ۱۳۹۶: ۷۵). مقصد نهایی در سند ملی آمایش سرزمین تحقق چشم‌انداز توسعه فضایی سرزمین تبیین شده است و در تعریف آن آمده: «بیانگر تصویری مطلوب از توسعه فضایی سرزمین است که مجموعه کنشگران توسعه می‌خواهند با مشارکت یک‌دیگر و به‌کارگیری قابلیت‌ها، ظرفیت‌ها، و مزیت‌های سرزمینی در افق ۱۴۲۴ به آن دست پیدا کنند.» (سند ملی آمایش سرزمین، ۱۴۰۰ - ۱۴۲۴: ۳).

سند ملی آمایش سرزمین تحقق چشم‌انداز توسعه فضایی سرزمین را منوط به دستیابی به اهداف یادشده در ماده ۳ سند کرده است که شامل شش هدف بدین شرح است:

۱. نقش‌آفرینی و رقابت‌پذیری در شبکه جریان‌های منطقه‌ای و بین‌المللی؛
۲. اقتصاد متنوع، درون‌زا، برون‌گرا، و ارزش‌آفرین مبتنی بر سرمایه انسانی، فناوری نوآورانه، و تخصص‌ها و مزیت‌های منطقه‌ای؛
۳. حفاظت، احیا، و بهره‌برداری خردمندانه از منابع طبیعی، محیط زیست، و میراث فرهنگی برای نیل به توسعه پایدار؛
۴. سازمان فضایی شبکه‌ای، متعادل، منسجم، هم‌پیوند، تاب‌آور، و غیر متمرکز سازگار با تغییر اقلیم؛
۵. عدالت، رفاه، و مشارکت اجتماعی، حفظ و تعمیق انسجام ملی، یکپارچگی سرزمین، و هویت ایرانی-اسلامی؛

ع. امنیت بالنده سرزمین در همه وجوه و قدرت بازدارنده (سند ملی آمایش سرزمین، ۱۴۰۰ - ۱۴۲۴: ۵).

در شرایط کنونی کشور به منظور دستیابی به اهداف یادشده در سند ملی آمایش سرزمین در افق ۱۴۲۴ ایفای نقش نهادها و بازیگران مختلف جهت اجرای سند بیش از پیش اهمیت دارد. عمل به وظیفه در خصوص وظایفی که سند ملی آمایش سرزمین بر عهده بازیگران متعدد گذاشته موجبات شکوفایی متنوع سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، و فرهنگی را فراهم می‌آورد و برعکس همان گونه که در شرایط حاضر مشاهده می‌شود کم‌کاری و سهل‌انگاری و سستی در این زمینه خسارت‌های جبران‌ناپذیری را در پهنه سرزمینی کشور به بار خواهد آورد. در تحقق اهداف سند، بازیگران مختلفی نقش‌آفرینی می‌کنند و همان گونه که مطرح شد پژوهشگران در این پژوهش به دنبال احصای بازیگران اصلی و برآورد میزان تأثیرگذاری و کارکرد آنان پس از تصویب و ابلاغ سند ملی آمایش سرزمین، به کمک تحلیل بازیگرمحور، بودند تا با تجزیه و تحلیل نتایج با رویکرد آینده‌پژوهانه و نگاه به وضعیت کنونی عملکردی بازیگران آینده پیش روی سند در افق ۱۴۲۴ را ترسیم کنند. در عرصه برنامه‌ریزی آمایش سرزمین پرداختن به آینده و اعمال دانش آینده‌پژوهی در این برنامه‌ریزی بدون شک کمک ژرفی به تحقق هر چه بیشتر و بهتر آمایش مناطق و موفقیت فرایند برنامه‌ریزی خواهد کرد. بهبود جایگاه و همچنین ارتقای دانش آینده‌پژوهی در فرایند برنامه‌ریزی آمایش سرزمین کمک وافر به اثربخشی برنامه‌ریزی آمایش سرزمین خواهد کرد (موسوی و همکاران، ۱۳۹۷: ۶۸).

تحلیل بازیگر محور^۱

تحلیل بازیگران بدین معناست که مشخص شود چه کسانی میان بازیگران می‌توانند مثبت‌ترین یا منفی‌ترین تأثیر را روی فعالیت یا مسئله مورد نظر بگذارند، کدامیک از آنها بیشتر از سایرین تحت تأثیر این فعالیت قرار می‌گیرند، و چگونه باید با گروه‌های مختلف ذی‌نفع با درجات متفاوت علاقه و تأثیر همکاری شود (اخلاقی و همکاران، ۱۳۹۹: ۶۵). تحلیل بازیگران فرایندی است که به کمک آن افراد یا گروه‌هایی شناسایی می‌شوند که بیشترین نفوذ و تأثیر را بر یک موضوع، مسئله، فعالیت، راهبرد، یا تصمیم دارند. فرض بر این است که هر یک از بازیگران دارای علایق، اهداف، و راهبردهای مخصوص به خود هستند که ممکن است با یکدیگر ناسازگار باشند. روش‌های مختلف تحلیل بازیگران به صورتی ساختارمند در درجه نخست فهرستی از بازیگران و اهداف یا راهبردهای هر یک از آنها را تدارک می‌بینند و در درجه دوم با ارائه تصویری کلی از نیروهای درگیر در یک موضوع یا مسئله امکان مقایسه میان آنها را فراهم می‌کند (کلاهیچیان و محمدی‌لرد، ۱۳۹۶: ۶۵).

آینده‌پژوهی

گذشتگان ما بر این باور بوده‌اند که آینده چیزی شبیه گذشته است. اما امروزه با نگاهی سطحی به رشد سرعت تغییرات و پیشرفت‌ها در حوزه‌های مختلف متوجه می‌شویم که دیگر آینده وضعیتی متفاوت با گذشته است. انسان از دیرباز آرزوی تصرف طبیعت و تغییر آن مطابق با میل خود را در سر پروراند است و همواره به دنبال ابزارهایی بوده است که بتواند به این مهم نایل آید. یکی از این ابزارها آینده‌پژوهی است که به انسان فرصت می‌دهد آینده را به کنترل درآورد و بتواند آن را به گونه‌ای دلخواه معماری کند. آینده‌پژوهی می‌آموزد که چگونه می‌توان در برابر حمله‌های تغییرات سرسام‌آور و آشوبناک غافلگیر نشد و در مصاف با آینده مبهم کمترین ضرر را دید و بیشترین منفعت را به چنگ آورد (پدرام و همکاران، ۱۳۸۸: ۳). آینده‌پژوهی با در نظر گرفتن اهداف عالی توسعه سرزمین و با پرسش از مدیران و ذی‌نفعان و با شناسایی سامانه و تسهیل رفتارهای پیچیده و پیش‌بینی‌ناپذیر به اجرای آمایش سرزمین کمک شایانی می‌کند. باید یادآور شد که آینده‌پژوهی پیش‌بینی آینده نیست. در فن آینده‌پژوهی به جای کشف آینده، که در پیش‌بینی اتفاق می‌افتد، به دنبال ساختن آینده هستیم. چون آینده‌پژوهی بر این موضوع تأکید دارد که آینده بر اساس خواسته‌ها و گام‌های کنونی شکل می‌گیرد و الزاماً وضعیتی اجباری و تغییرناپذیر نیست (صدیقی و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۰۸). آمایش سرزمین و آینده‌پژوهی ارتباط تنگاتنگی با یکدیگر دارند. از ویژگی‌های آمایش سرزمین

دورنگری، آینده‌نگری، نگرش همه‌جانبه به مسائل، انعطاف‌پذیری، مشارکت‌جویی، و ... است. این ویژگی‌ها با فعالیت‌های آینده‌پژوهی اشتراکاتی دارد (موسوی و همکاران، ۱۳۹۷: ۶۸).

پیشینه پژوهش

در ارتباط با پیشینه پژوهش، با جست‌وجو و تحقیقی که در مقالات و سامانه‌های معتبر پژوهشی به عمل آمد و با توجه به الزامات تحقق و اجرایی شدن سند ملی آمایش سرزمین، اشاره‌شده در مواد ۶ تا ۱۶ سند، پژوهشی با موضوع اجرای سند، آن هم با رویکرد تحلیل مکتور^۱، یافت نشد. بنابراین، پژوهش حاضر از این منظر که در جست‌وجوی آینده‌پژوهی الزامات اجرایی اهداف سند ملی آمایش سرزمین با رویکرد بازیگرمحور است نوآوری دارد. البته پژوهش‌هایی با موضوع آمایش سرزمین در داخل و خارج از کشور در سنوات گذشته انجام شده که به‌اختصار در جدول ۱ به برخی از آن‌ها اشاره شده است.

جدول ۱. پیشینه پژوهش‌های انجام‌شده (مأخذ: مطالعات نگارندگان، ۱۴۰۱)

ردیف	عنوان مقاله	بحث و نتایج
۱	تحلیلی بر رویکرد سند برنامه ششم به تعادل بخشی منطقه‌ای و توسعه پایدار (نصراللهی‌زاده و محمدی، ۱۳۹۶)	این پژوهش به روش تحلیل محتوا به بررسی نحوه مواجهه برنامه ششم و سایر اسناد بالادستی به موضوع آمایش و تعادل و توازن منطقه‌ای می‌پردازد. نتایج تحقیق نشان می‌دهد تغییر مسیر موجود و حرکت به سمت کاهش شکاف‌های موجود بین منطقه‌ای و درون‌منطقه‌ای نیازمند تغییرات جذبی در تفکر برنامه‌ریزی به سمت رویه پایین به بالا، منطقه‌گرایی، بلندمدت بودن، و تکثر عوامل است.
۲	تحلیل و بررسی موانع آمایش سرزمین در ایران (اکبری و همکاران، ۱۳۹۵)	نتایج این پژوهش نشان می‌دهد هرچند تقسیم کار بین مناطق با منابع بالقوه آن‌ها در تدوین اسناد آمایش سرزمین در قالب نظر صورت گرفته، در عمل، توجه چندانی به آن نشده است. این وضعیت به توسعه نامتوازن و نامتعادل مناطق کشور منجر شده که خود سبب تشدید نابرابری تقسیم کار عملی بین مناطق کشور شده است. از جمله موانع در تدوین اسناد آمایش سرزمین در کشور می‌توان به تقسیم‌بندی نامناسب سیاسی-اداری، نبود تعریف مناسب از منطقه در کشور، بی‌توجهی به موضوع جمعیت و مهاجرت، فقدان طرح یکپارچه و نظام‌مند، بی‌توجهی به همه ابعاد آمایش سرزمین به یک اندازه، فشارهای سیاسی برای اجرای طرح‌ها و پروژه‌های فاقد توجیه اقتصادی و فنی، و فقدان مدل مناسب برای آمایش سرزمین اشاره کرد.
۳	بررسی و تبیین میزان موفقیت اجرای سند آمایش سرزمینی در ده کلان‌منطقه آمایشی کشور است. نتیجه‌گیری این پژوهش اشاره دارد که سند آمایش سرزمینی آموزش عالی سلامت مصوبه پیش‌رویی است که توزیع و توسعه متوازن آموزش عالی را در کشور فراهم کرده و فرصت‌های خوبی برای دانشگاه‌ها ایجاد شده که از حالت رخوت و روزمرگی خارج شوند. البته چالش‌هایی نیز وجود دارد؛ از جمله کمبود تأمین اعتبارات و تقویض اختیارات به کلان‌مناطق. از طرفی بهتر است در حوزه آموزش عالی نگاه‌های جمعیتی و عدالت‌محورانه داشت و در کنار جمعیت به وسعت، مرزی بودن، و سایر عوامل مؤثر از قبیل مساحت کلان‌مناطق، زبان و لهجه‌های مردم منطقه، مشاغل خاص آن کلان‌منطقه، توانمندی‌ها و ظرفیت‌ها و مزیت‌های منطقه‌ای توجه شود و بر مبنای آن اقدام به بازبینی سند شود.	
۴	آینده‌پژوهی ساختار فضایی منطقه‌ای در ایران (افق ۲۰۴۰) (زیبارو و اسدزاده، ۱۳۹۹)	در این پژوهش با استفاده از روش تحلیل آثار متقاطع با استفاده از نرم‌افزار میک‌مک ده عامل کلیدی مؤثر بر ساختار فضایی منطقه‌ای در ایران، در افق ۲۰۴۰، شناسایی شد. یافته‌های پژوهش نشان داد تمرکز سیاسی و فضایی قدرت، تمرکز مدیریت و برنامه‌ریزی، برنامه‌ریزی از بالا به پایین کلیدی‌ترین عوامل تأثیرگذار هستند.
۵	ارزیابی فرایند برنامه‌ریزی آمایش سرزمین در ایران و راهکارهای بهبود آن (شریف‌زادگان و رضوی دهکردی، ۱۳۸۹)	این پژوهش قصد دارد برنامه‌ریزی آمایش سرزمین را با دیدگاه فرایندی بررسی و ارزیابی کند و در این مسیر به مفاهیم و سازمان‌های درگیر و قوانین حاکم بر نظام برنامه‌ریزی ایران در رابطه با آمایش سرزمین توجه کند تا بتواند بخشی از چالش‌های موجود در گذشته و حال را دریابد و برای برطرف کردن آن‌ها راه‌حل‌هایی ارائه دهد. برداشت‌های نادرست و شناخت‌های اندک از مقوله آمایش سرزمین، شرایط جغرافیایی سرزمین پیچیده و متنوع ایران و قوانین کم‌وبیش مستقل و الزام‌آور مرتبط با آن، جایگاه تشکیلاتی متزلزل و مبهم، عملیاتی شدن پیشنهادها برنامه‌های آمایش را با مشکلات فراوانی مواجه کرده است.

ادامه جدول ۱

ردیف	عنوان مقاله	بحث و نتایج
۶	آسیب شناسی طرح های آماده سازی زمین و روندهای اجرایی (ملک پور اصل و همکاران، ۱۳۹۹).	مقصود اصلی پژوهش، ردیابی مشکل های ناشی از تهیه و اجرای طرح های آماده سازی زمین است و با توجه به ویژگی های مشکل هایی که عموماً این برنامه ها با آن ها روبرو هستند و تعدد و تنوع ذی نفعان درگیر در آن ها نیاز به اختیار روشی است که بتواند به ردیابی مشکل های مورد نیاز تمام ذی نفعان بپردازد تحلیل اسناد و برنامه های موجود در زمینه ی طرح آماده سازی زمین و روندهای اجرایی آن در ایران، از بی توجهی به تحولات مفهومی زمین و دگرگونی های یاد شده و پیمودن مسیری غیر روش مند در تعیین و تحلیل اهداف و مشکلات حکایت دارد. ناکارآمدی در زمینه ی تحقق توسعه از پیش اندیشیده و برنامه ریزی شده برای افزایش عرضه زمین در قالب تهیه طرح های اجرایی، نارسایی در زمینه روند کارهای تهیه طرح و سازوکارهای اجرایی امکان سنجی و نظارت بر تهیه و اجرای طرح، مشکلات نهادی (رسمی و غیر رسمی) در زمینه تحقق توسعه از پیش اندیشیده و برنامه ریزی شده تنها بخشی از مشکلات انباشته شده در رابطه با طرح های آماده سازی زمین در ایران است.
۷	تبیین الزامات تدوین سند ملی آمایش سرزمین از منظر توسعه کالبدی (جباری و همکاران، ۱۳۹۶)	پژوهش حاضر بیان می دارد سازمان فضایی سرزمین، در عین برخورداری از قابلیت ها و مزیت های قابل توجه، با دو دسته از مسائل و چالش های بنیادین، که در دو گروه چالش های ساختاری و چالش های زمینه ای قابل طبقه بندی هستند، مواجه بوده است. گذر از وضعیت موجود به وضعیت مطلوب از طریق قرارگیری برنامه ریزی توسعه کشور بر مدار آمایش سرزمین- مشتمل بر تزریق سه مؤلفه «آینده نگاری»، «سیاست گذاری»، و «فرصت سازی» به بدنه نظام برنامه ریزی توسعه کشور- میسر خواهد بود.
۸	چالش ها و مشکلات تغییر کاربری زمین کشاورزی در لیتوانی بر اساس اسناد برنامه ریزی سرزمینی: شهرداری منطقه ویلنیوس (Edita & Dalia, 2022)	هدف این مقاله تجزیه و تحلیل اسناد برنامه ریزی سرزمینی تنظیم کننده تغییر کاربری اراضی کشاورزی در شهرداری منطقه ویلنیوس (لیتوانی) و ارزیابی تأثیر تغییر کاربری زمین بر آن است. به منظور تجزیه و تحلیل بهتر نقش برنامه ریزی سرزمینی در تغییر کاربری زمین در جمهوری لیتوانی مناسب است اولاً مقررات قانونی اسناد برنامه ریزی سرزمینی از نظر تغییر کاربری اراضی ارزیابی شود، ثانیاً اقدامات برای اجرای اسناد آمایش سرزمینی از طریق فرایندهای مدیریتی پایش و اصلاح شود، ثالثاً تأثیر عوامل مختلف برای اجرای تصمیم گیری اندازه گیری شود.
۹	آمایش سرزمین در جمهوری بنین: ارزیابی اثربخشی قانون آمایش سرزمین (Ekpodessi & Nakamura, 2018)	این مطالعه به بررسی قانون زمین و تأثیر آن بر استفاده از زمین و مالکیت زمین در سراسر جمهوری بنین می پردازد. به طور خاص، اثر بخشی و محدودیت های قانون از زمان اجرای آن را مورد بحث قرار می دهد. کاستی های کلیدی عبارت بودند از عدم درک روشن برای توسعه پایدار زمین، دوگانگی حقوقی ایجاد شده توسط تطبیق قوانین عرفی و سیستم ثبتی مدرن، و سیستم نامناسب مدیریت اطلاعات زمین.
۱۰	چالش های کلیدی برای پیشبرد امنیت مالکیت زمین از طریق حاکمیت زمین در مالاوی: تأثیر فرایندهای اصلاحات ارضی بر تلاش های اجرایی (Chikaya- Banda & Chilonga, 2021)	این مقاله این سه سؤال را بررسی می کند: ۱. چه نوع روش شناسی در فرایندهای اصلاحات ارضی در مالاوی استفاده شد و چرا؟؛ ۲. تأثیر این روش بر استراتژی اجرا چیست؟؛ ۳. پیامدهای احتمالی تأثیر در دستیابی به آرمان های دسترسی عادلانه به زمین و امنیت تصدی به ویژه برای زنان چیست؟ این مقاله نشان می دهد مدیریت ناکارآمد منافع و اهداف بازیگران کلیدی در اصلاحات ارضی بر تلاش های اجرایی بعدی تأثیر منفی دارد.
۱۱	چالش های کلیدی برای برنامه ریزی کاربری زمین و ارزیابی های زیست محیطی آن در نیجریه (Enoguanbhor et al., 2021)	این مطالعه چالش های کلیدی برنامه ریزی کاربری زمین و ارزیابی های زیست محیطی آن را برای بهبود پایداری شهری و زیست محیطی در نیجریه و کلاً در جنوب جهان بررسی و شناسایی کرد. یافته های کلیدی فقدان ارزیابی راهبردی زیست محیطی و اجرای ناکافی برنامه های کاربری زمین را به عنوان چالش های پیش روی استراتژی های برنامه ریزی کاربری زمین مطرح و چالش های پیش روی استراتژی های آمایش سرزمین را بودجه ناکافی، فقدان اراده سیاسی، مداخله سیاسی، و فساد شناسایی کرد.

پژوهش های صورت گرفته به تحلیل موانع آمایش سرزمین و قوانین مرتبط با آن و همچنین چالش های پیش روی برنامه ریزی های کاربری زمین در داخل و خارج از کشور پرداخته و راه کارهایی حداقلی را به منظور برطرف شدن این چالش ها ارائه کرده است.

روش شناسی پژوهش

این پژوهش از نظر ماهیت داده ها آمیخته (کیفی و کمی) و از لحاظ هدف کاربردی است و با رویکردی اکتشافی در حیطه تحقیقات آینده پژوهی در قلمرو زمانی شش ماهه، از مهر تا اسفند سال ۱۴۰۰، انجام گرفت. روش گردآوری اطلاعات اسنادی و میدانی، از طریق ابزار پرسشنامه و مصاحبه های عمیق و غیر ساختارمند با خبرگان، بود. سپس داده های کیفی در قالب اعداد و مقادیر کمی در نرم افزار مکتور وارد شد. متغیرهای دخیل در این پژوهش، به واسطه مرور پیشینه و تحلیل محتوای سند، ۳۳

بازیگر اولیه بودند که برخی در حوزه سیاست‌گذاری فعالیت می‌کردند و برخی مجری جهت اجرای سند ملی آمایش سرزمین بودند. پرسشنامه‌ها در این پژوهش شامل سه پرسشنامه محقق‌ساخته بود. در پرسشنامه اول، از میان ۳۳ بازیگر اولیه بر اساس نظرسنجی خبرگانی در طیف لیکرت بازیگران کلیدی بر اساس بالاترین امتیاز کسب‌شده انتخاب شدند. در پرسشنامه دوم، از خبرگان درباره میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری بازیگران کلیدی انتخاب‌شده نسبت به یک‌دیگر در قالب یک ماتریس ۱۳*۱۳ در طیف عددی ۰ تا ۳ (در این امتیازبندی که در نرم‌افزار مکتور تعریف شده عدد صفر نشان‌دهنده عدم تأثیر و عدد ۳ نشان‌دهنده بالاترین تأثیر است) سؤال شد. در پرسشنامه سوم، مطابق پیش‌فرض نظری تحقیق، میزان رابطه بازیگران با اهداف سند در طیف عددی ۰ تا ۴ (در این امتیازبندی که در نرم‌افزار مکتور تعریف شده عدد صفر یعنی بازیگر در ارتباط با تحقق هدف هیچ تأثیر یا نقشی ندارد و عدد ۴ یعنی بازیگر در ارتباط با تحقق هدف بیشترین تأثیر یا نقش را دارد) از خبرگان مورد پرسش قرار گرفت و سنجیده شد. روایی و اعتبار در هر پژوهش، اعم از کیفی و کمی، به کیفیت باورپذیری و دقت سخت‌گیرانه در جمع‌آوری داده‌ها مربوط می‌شود. به طور مشخص، روایی و اعتبار در پژوهش کیفی در واقع پرسش از چگونگی متقاعد کردن مخاطب توسط پژوهشگر است؛ درحالی‌که پایایی فقط برای ابزارها و سنجه‌های کمی مطرح است. شروط اصلی در اعتباریابی داده‌های کیفی عبارت‌اند از باورپذیری، اطمینان‌پذیری (از طریق تکرارپذیری و بازنگری چندباره اطلاعات)، تصدیق‌پذیری، و انتقال‌پذیری (اخلاقی و همکاران، ۱۳۹۹). بنابراین، محقق با برگزاری مصاحبه‌های عمیق متعدد با بازیگران، بررسی دیدگاه‌ها و مقایسه آن‌ها با هم، و برگزاری جلسات بحث گروهی دقت داده‌ها را کنترل کرد. در این تحقیق از روش تحلیل بازیگران و مکتور استفاده شد. پیش‌فرض اصلی این بود که تحقق و پیشرفت در اجرای سند ملی آمایش سرزمین منوط به رفتار و عملکرد مجموعه‌ای از بازیگرانی است که هر یک استقلال نسبی دارند. بنابراین، روند اجرای سند تحت تأثیر ملاحظات متعدد فکری، اندیشه‌ای، سیاسی، مالی، و ... است. روش مکتور برای تحلیل بازیگران در جست‌وجوی سنجش موازنه میان بازیگران است و هم‌گرایی و واگرایی آن‌ها را هنگام رویارویی با تعداد معینی از منافع و اهداف مربوط مطالعه می‌کند. مکتور یکی از روش‌های سیستمی و جامع تحلیل بازیگران است که از سه گام به‌هم‌پیوسته و مرتبط تشکیل شده است:

۱. تعریف بازیگران و راهبردها یا اهداف اصلی آن‌ها؛

۲. شناسایی میزان نفوذ بازیگران بر یک‌دیگر؛

۳. تعیین موضع هر بازیگر در رابطه با هر یک از اهداف.

نتیجه فرایند یادشده تشکیل دو ماتریس بازیگر- بازیگر و بازیگر- اهداف است که با تحلیل آن‌ها می‌توان نتایج متنوعی به دست آورد.

➤ تشخیص امکان ائتلاف و هم‌گرایی یا نزاع و واگرایی میان بازیگران بر سر یک مسئله یا هدف؛

➤ تعیین سلسله مراتب یا اولویت‌بندی هر یک از بازیگران در خصوص اهداف؛

➤ تعیین میزان توان هر یک از بازیگران برای پیگیری هر یک از اهداف؛

➤ تعیین میزان موافقت یا مخالفت مجموع بازیگران در ارتباط با اهداف و استراتژی‌ها؛

➤ تشخیص قطب‌بندی میان بازیگران؛

➤ تشخیص بازیگران میانجی (Godet & Durance, 2013: 69-71).

در روش مکتور دو هدف اصلی دنبال می‌شود که در ماتریس آثار مستقیم بازیگران با یک‌دیگر هدف اول، یعنی طبقه‌بندی بازیگران بر مبنای اثرگذاری و اثرپذیری نسبی آنان از یک‌دیگر، به دست می‌آید و هدف دوم، که به واسطه ماتریس دوبخشی بازیگران- اهداف احصاء می‌شود موضع هر یک از بازیگران نسبت به اهداف را مشخص می‌کند. تحلیل مکتور در چند گام به‌هم‌پیوسته اجرا می‌شود. خروجی‌های روش مکتور شامل انواع نقشه‌ها، نمودارها، و ماتریس‌هایی است که میزان هم‌گرایی و واگرایی میان بازیگران و منافع بازیگران نسبت به اهداف سند، میزان اجماع بازیگران در قبال سند، و رقابت‌ها و ائتلاف‌های میان بازیگران روی مفاد سند را شناسایی می‌کند و در واقع به سؤالات پژوهش حاضر پاسخ می‌دهد. ملاک یا معیار خبرگی برای انتخاب جامعه خبرگان تحصیلات مرتبط با حوزه آمایش سرزمین و حداقل ده سال سابقه کار مرتبط بوده است. جامعه آماری

تحقیق شامل ۲۳ نفر از خبرگان در دانشگاه‌ها، سازمان برنامه و بودجه، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، وزارت کشور، و وزارت نفت به صورت جدول ۲ است که با روش غیر احتمالی و هدفمند انتخاب شده‌اند.

جدول ۲. اطلاعات زمینه‌ای خبرگان شرکت‌کننده در پژوهش

تعداد	رشته تحصیلی	میزان تحصیلات	زمینه شغلی
۶	برنامه‌ریزی محیط زیست	کارشناسی ارشد	مدیران و کارشناسان حوزه آمایش سرزمین
۷	برنامه‌ریزی شهری		
۳	برنامه‌ریزی منطقه‌ای		
۳	برنامه‌ریزی محیط زیست	دکتری	استادان دانشگاه‌ها
۴	برنامه‌ریزی شهری		
۲۳		جمع کل	

یافته‌های پژوهش

گام اول. اولویت‌بندی اولیه بازیگران و تحلیل فاصله (رابطه خاص) میان آن‌ها

در مرحله اول با مرور پیشینه و تحلیل محتوای سند ۳۳ بازیگر اولیه که برخی در حوزه سیاست‌گذاری و برخی مجری جهت اجرای سند ملی آمایش سرزمین بودند احصا شدند (جدول ۳). به منظور اجرای روش مکتور، پرسشنامه بسته‌پاسخی با ۳۳ سؤال (یا ۳۳ بازیگر) (جدول ۴) در اختیار خبرگان قرار داده شد و از آن‌ها خواسته شد بر اساس اهمیت و نقش هر بازیگر در اجرای سند آمایش سرزمین در دامنه‌ای از طیف لیکرت پرسشنامه را نمره‌گذاری کنند. یافته‌ها بر اساس میانگین وزنی امتیاز داده‌شده خبرگان به هر بازیگر نشان داد به ترتیب کدام نهادها و بازیگران در اجرای سند نقش مؤثرتری دارند که بر اساس آن سازمان برنامه و بودجه کشور و شورای عالی آمایش سرزمین، وزارت کشور، استانداری‌ها و شهرداری‌ها، سازمان حفاظت محیط زیست، وزارت راه و شهرسازی، مجلس شورای اسلامی، سازمان جهاد کشاورزی، وزارت نیرو، وزارت صنعت، معدن و تجارت، وزارت نفت، وزارت اقتصاد، بانک مرکزی و همه بانک‌های کشور، شورای عالی مناطق آزاد تجاری، صنعتی و ویژه اقتصادی، و نیروهای مسلح به عنوان ۱۳ بازیگر کلیدی انتخاب شدند. برای اطمینان بیشتر، این لیست به رؤیت جمع خبرگان رسید و مورد تأیید جمعی قرار گرفت. در مرحله بعد و با انتخاب ۱۳ بازیگر کلیدی، کیفیت رابطه و میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری یا نفوذ بازیگران طی یک ماتریس با ابعاد ۱۳*۱۳ (جدول ۴) در قالب یک پرسشنامه بسته‌پاسخ سنجیده شد که خروجی‌های نرم‌افزار مکتور و تحلیل آن‌ها در ادامه آمده است.

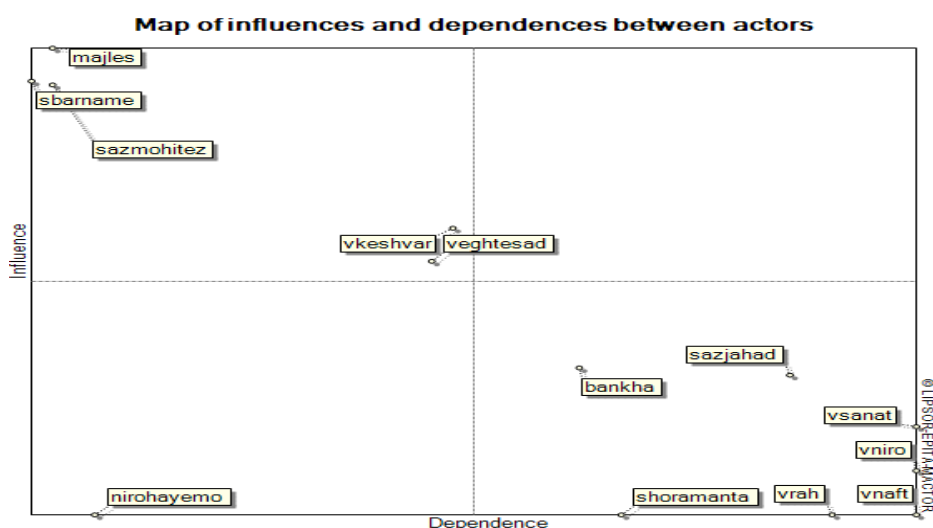
جدول ۳. لیست بازیگران اولیه جهت اجرای سند ملی آمایش سرزمین (مأخذ: مطالعات نگارندگان، ۱۴۰۱)

ردیف	سازمان یا نهاد	حوزه عمل	ردیف	سازمان یا نهاد	حوزه عمل
۱	سازمان برنامه و بودجه و شورای عالی آمایش	سیاست‌گذاری	۱۸	سازمان حفاظت محیط زیست	مجری
۲	مجلس شورای اسلامی	سیاست‌گذاری	۱۹	وزارت صمت	مجری
۳	وزارت کشور (استانداری‌ها و شهرداری‌ها)	مجری	۲۰	شورای عالی مناطق آزاد	مجری
۴	سازمان جهاد کشاورزی	مجری	۲۱	وزارت اقتصاد	مجری
۵	وزارت نیرو	مجری	۲۲	نظام بانکی کشور	مجری
۶	وزارت نفت	مجری	۲۳	نیروهای مسلح	مجری
۷	وزارت راه و شهرسازی	مجری	۲۴	اتاق بازرگانی	مجری
۸	سازمان انرژی اتمی ایران	مجری	۲۵	وزارت آموزش و پرورش	مجری
۹	وزارت علوم، تحقیقات، و فناوری	مجری	۲۶	وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات	مجری
۱۰	وزارت دادگستری	مجری	۲۷	قوه قضاییه	مجری
۱۱	بنیاد مسکن انقلاب اسلامی	مجری	۲۸	سازمان میراث فرهنگی	مجری
۱۲	سازمان صداوسیما	مجری	۲۹	انجمن‌های طرفدار محیط زیست	مجری
۱۳	شوراهای اسلامی شهر و روستا	مجری	۳۰	وزارت اطلاعات	مجری
۱۴	سازمان مراتع، جنگل‌ها، و منابع طبیعی	مجری	۳۱	سازمان ثبت اسناد و املاک کشور	مجری
۱۵	ستاد اجرایی فرمان امام	مجری	۳۲	معاونت اجرایی ریاست جمهوری	مجری
۱۶	بنیاد مستضعفان انقلاب اسلامی	مجری	۳۳	سازمان بازرسی کل کشور	مجری
۱۷	مردم و جوامع محلی	مجری			

جدول ۴. ماتریس تأثیرات مستقیم بازیگر بر بازیگر (اثر تقاطعی)

MDI	sbarname	vkeshvar	sazmohitez	shoramanta	sazjihad	vniro	vsanat	vnaft	vrah	veghtesad	nirohayemo	majles	bankha
sbarname	0	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2	1	2
vkeshvar	0	0	0	3	2	3	3	3	2	1	0	2	2
sazmohitez	3	3	0	3	2	3	3	3	3	1	0	3	0
shoramanta	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
sazjihad	0	1	0	0	0	2	2	2	2	1	0	1	0
vniro	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0
vsanat	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	2
vnaft	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
vrah	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
veghtesad	2	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3
nirohayemo	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
majles	3	3	2	2	2	3	3	2	2	2	2	0	2
bankha	0	0	1	2	2	2	2	2	2	0	2	0	0

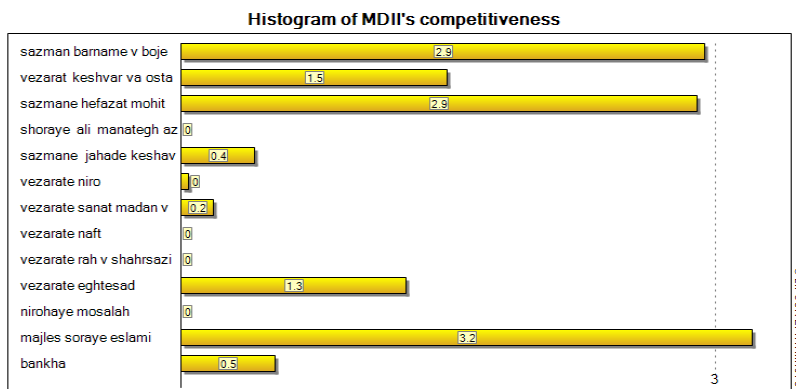
© LIPSOEPI-TAMACTOR

شکل ۱. نقشه اثرپذیری- اثرگذاری و فاصله میان بازیگران از یکدیگر

همان طور که در جدول ۴ مشاهده می‌شود، ماتریس اثرگذاری بازیگران بر یکدیگر نشان داده شده است. نحوه امتیازدهی در این ماتریس بدین صورت است که اثر سطرها بر ستون‌ها در طیف عددی ۰ تا ۳ نمره‌دهی توسط خبرگان سنجیده شده است. در این امتیازبندی، که در نرم‌افزار مکتور تعریف شده است، عدد صفر بدون تأثیرگذاری و عدد ۳ دارای بالاترین تأثیرگذاری است. همان گونه که در شکل ۱ دیده می‌شود بازیگران با بیشترین اثرگذاری در ربع سمت چپ و بالا قرار دارند که به ترتیب عبارت‌اند از مجلس شورای اسلامی، سازمان برنامه و بودجه و شورای عالی آمایش سرزمین، سازمان محیط زیست، وزارت کشور و استانداری‌ها و شهرداری‌ها، و در نهایت وزارت اقتصاد. نتایج، همان طور که در شکل ۱ نیز کاملاً مشهود است، گویای عدم انسجام و هماهنگی و فاصله زیاد و شرایط کاملاً نامتعادل میان بازیگران کلیدی مرتبط با اجرای سند ملی آمایش سرزمین است که قطعاً امکان اجرای سند را در آینده دچار مشکل خواهد کرد.

یکی دیگر از خروجی‌های نرم‌افزار مکتور مشخص شدن میزان رقابت‌پذیری بازیگر- بازیگر در رقابت مستقیم و غیر مستقیم (شکل ۲) با اهداف اجرایی سند است که اهمیت تأثیرگذاری بازیگران را نشان می‌دهد.

شکل ۲. نمودار هیستوگرام میزان رقابت پذیری بازیگر- بازیگر در رقابت مستقیم و غیر مستقیم (مأخذ: مطالعات نگارندگان، ۱۴۰۱)

همان گونه که در شکل ۲ نیز مشهود است، بازیگران با بیشترین میزان تأثیرگذاری در اجرای اهداف سند به ترتیب عبارتند از مجلس شورای اسلامی با نمره ۳/۲۱، سازمان برنامه و بودجه و شورای عالی آمایش با نمره ۲/۹۵، سازمان محیط زیست با نمره ۲/۹۰، وزارت کشور و استانداری ها و شهرداری ها با نمره ۱/۵، و وزارت اقتصاد با نمره ۱/۳ که بالاترین میزان رقابت پذیری را نسبت به سایر دستگاه ها دارند.

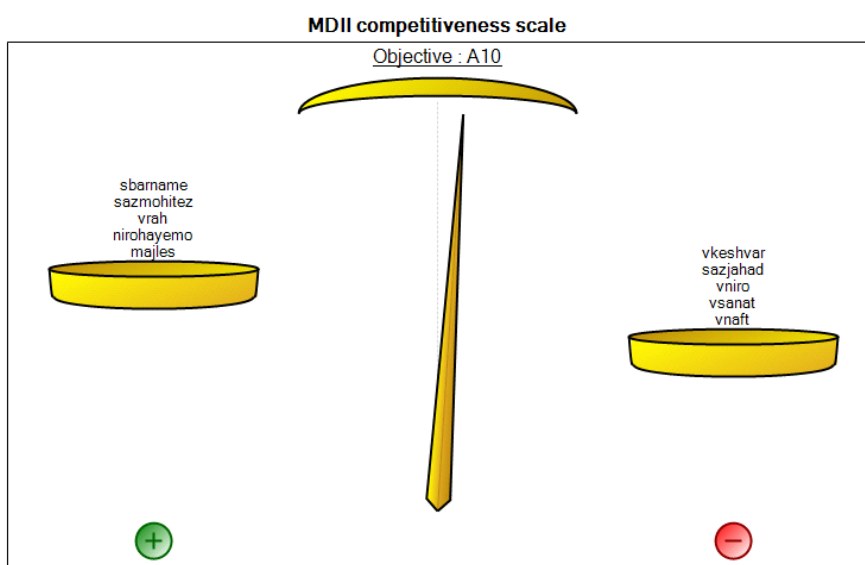
گام دوم. تحلیل بازیگران- اهداف

یک رکن مهم تحلیل بازیگر محور بررسی رابطه بازیگران با مسئله یا هدف یا موضوع است؛ بدین معنی که هر بازیگر در ارتباط با هر جزء از سیاست، هدف، موضوع، یا مسئله مورد بررسی چه برداشت، نگرش، برنامه، تدبیر، راهبرد، یا موضعی دارد (اخلاقی و همکاران، ۱۳۹۹: ۷۰). بدین منظور، علاوه بر شش هدف اصلی مندرج در سند ملی آمایش سرزمین، هشت هدف دیگر که می توانند از آثار مطلوب اجرای سند ملی آمایش سرزمین باشند به واسطه اجماع خبرگانی و استفاده از نظر متخصصان این حوزه گردآوری شد و جمعاً ۱۴ هدف احصا شد. اهداف به ترتیب عبارتند از توسعه اقتصادی سرزمین (A1)، کاهش نابرابری های فضایی در حوزه های امور اقتصادی و اجتماعی (A2)، توسعه فضایی متعادل و متوازن سرزمین با رعایت توان اکولوژیک (A3)، عدالت، رفاه و مشارکت اجتماعی، حفظ و تعمیق انسجام ملی، یکپارچگی سرزمین و هویت ایرانی- اسلامی (A4)، بهره وری بهینه از سرزمین متناسب با ظرفیت های فضایی و موقعیت مکانی همچون هاب ارتباطی و اقتصاد دریای پایه (A5)، توجه ویژه به قلمروهای خاص سرزمینی (A6)، کاهش اختلاف در بهره مندی نواحی و اقوام گوناگون کشور از مواهب توسعه (A7)، اقتصاد متنوع، درون زار، برون گرا، و ارزش آفرین مبتنی بر سرمایه انسانی، فناوری نوآورانه، و تخصص ها و مزیت های منطقه ای (A8)، ارتقای رقابت پذیری بین المللی مبتنی بر فعال سازی مزیت های مغفول مانده و خلق مزیت های جدید سرزمینی (A9)، ارتقای کیفیت زندگی ساکنان همه مناطق کشور (A10)، ارتقای مشارکت های مردمی برای بازنگری آمایش (A11)، حفاظت، احیا، و بهره برداری خردمندانه از منابع طبیعی، محیط زیست و میراث فرهنگی برای نیل به توسعه پایدار (A12)، سازمان فضایی شبکه ای، متعادل، منسجم، هم پیوند، تاب آور، و غیر متمرکز سازگار با تغییر اقلیم (A13)، بالندگی سرزمین در همه وجوه و قدرت بازدارنده امنیت (A14).

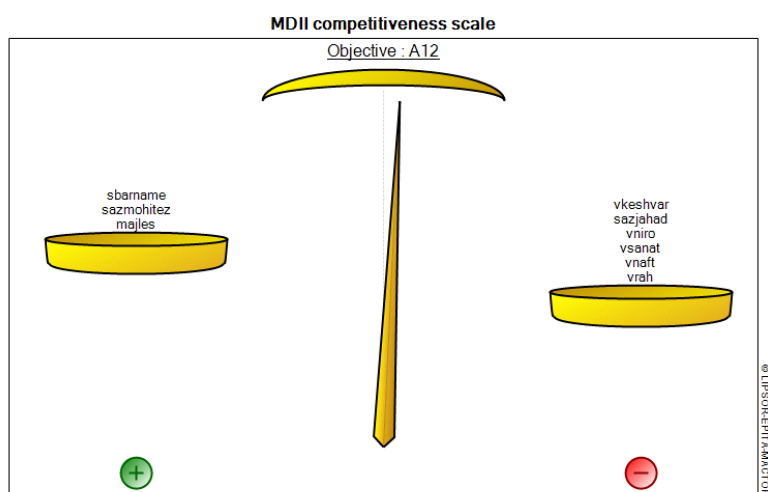
پس از احصای اهداف، ماتریس بازیگران- اهداف تشکیل و میزان اجماع یا توافق و عدم توافق بازیگران درباره هر یک از اهداف چهارده گانه یاد شده سنجیده شد. خروجی این مرحله از نرم افزار نشان دهنده میزان هم گرایی و واگرایی بازیگران در ارتباط با هدف یاد شده در اجرای سند ملی آمایش سرزمین است. مطابق پیش فرض نظری تحقیق، آنچه مهم است و اجرای سند را در آینده تضمین یا برعکس دچار ابهام می کند توافق و عدم توافق بازیگران درباره هر یک از این اهداف چهارده گانه است. در تصویر ۳ میزان توافق هر سیزده بازیگر، به طور کلی، درباره هر مسئله یا هدف سند گزارش شده است. نتایج نشان می دهد متأسفانه درباره اهداف چهارده گانه یاد شده میزان توافق و اجماع میان بازیگران کلیدی اجرای سند نه تنها قوی نیست بلکه در برخی اهداف از جمله هدف دهم (شکل ۳)، یعنی ارتقای کیفیت زندگی ساکنان همه مناطق کشور، و هدف دوازدهم (شکل ۴)، یعنی حفاظت و

احیا و بهره‌برداری خردمندانه از منابع طبیعی و محیط زیست و میراث فرهنگی برای نیل به توسعه پایدار، اختلاف و تضارب آرا وجود دارد. همان‌گونه که در شکل ۳ مشاهده می‌شود پنج بازیگر- یعنی مجلس، نیروهای مسلح، وزارت راه، سازمان محیط زیست و سازمان برنامه و بودجه، شورای عالی آمایش- توافق و هم‌گرایی در ارتباط با هدف و سیاست دهم دارند و پنج بازیگر دیگر- یعنی وزارت کشور، استانداری‌ها و شهرداری‌ها، وزارت نفت، صنعت و نیرو، سازمان جهاد کشاورزی- در ارتباط با سیاست دهم نظر و اهتمام جدی ندارند.

همان‌گونه که در شکل ۴ مشاهده می‌شود، سه بازیگر- یعنی مجلس، سازمان محیط زیست، سازمان برنامه و بودجه و شورای عالی آمایش- توافق و هم‌گرایی در ارتباط با هدف و سیاست دوازدهم دارند و شش بازیگر دیگر- یعنی وزارت کشور، استانداری‌ها و شهرداری‌ها، وزارت نفت، صنعت، نیرو، راه، سازمان جهاد کشاورزی- در ارتباط با هدف و سیاست دوازدهم نظر و اهتمام جدی ندارند.

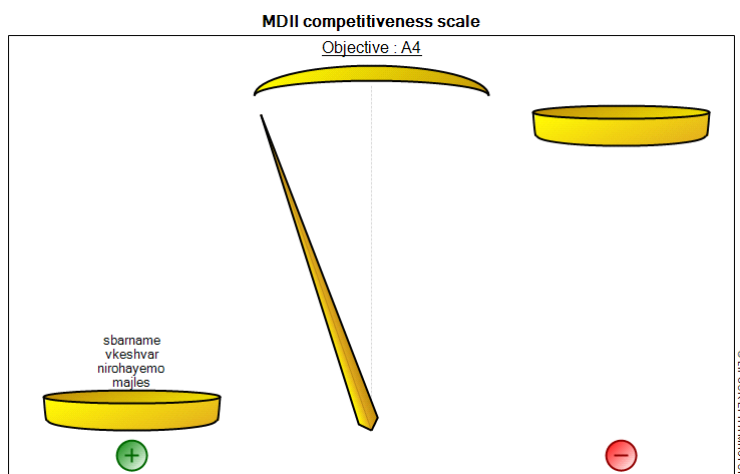
شکل ۳. وزن بازیگران نسبت به هدف دهم در سند ملی آمایش سرزمین (مأخذ: مطالعات نگارندگان، ۱۴۰۱)

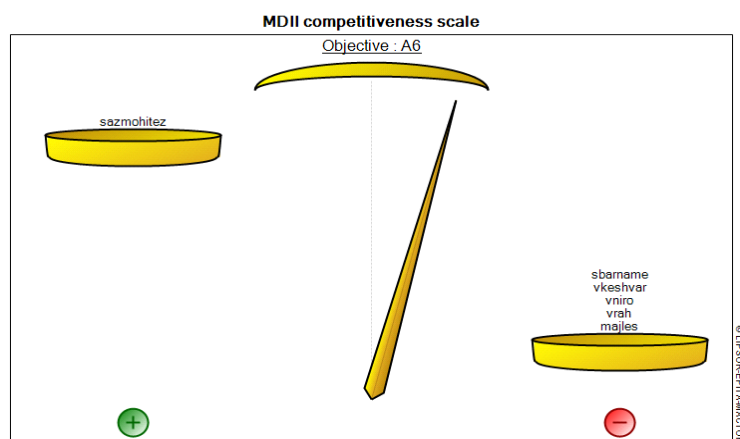
شکل ۴. وزن بازیگران نسبت به هدف دوازدهم در سند ملی آمایش سرزمین (مأخذ: مطالعات نگارندگان، ۱۴۰۱)

در ارتباط با اهداف دیگر نیز وضعیت به همین منوال است و توافق و اهتمام جدی میان بازیگران وجود ندارد و بعضاً تحقق هدف مورد نظر ممکن است برخلاف منافع برخی از بازیگران در آینده باشد که این موضوع خود می‌تواند موجب عدم ترغیب و

استقبال بازیگران و محقق ساختن آن هدف شود. مثلاً، در رابطه با هدف چهارم (شکل ۵) - یعنی عدالت، رفاه و مشارکت اجتماعی، حفظ و تعمیق انسجام ملی، یکپارچگی سرزمین، و هویت ایرانی - اسلامی - فقط چهار بازیگر اجماع و اهتمام جدی دارند. همین طور در رابطه با هدف ششم (شکل ۶) - یعنی توجه ویژه به قلمروهای خاص سرزمینی - فقط یک بازیگر (سازمان محیط زیست) اهتمام جدی دارد و پنج بازیگر دیگر - یعنی مجلس، وزارت راه، وزارت نیرو، وزارت کشور (استانداری ها و شهرداری ها)، و سازمان برنامه و بودجه و شورای عالی آمایش - اهمیتی به این موضوع ندارند.

شکل ۵. وزن بازیگران نسبت به هدف چهارم در سند ملی آمایش سرزمین (مأخذ: مطالعات نگارندگان، ۱۴۰۱)

شکل ۶. وزن بازیگران نسبت به هدف ششم در سند ملی آمایش سرزمین (مأخذ: مطالعات نگارندگان، ۱۴۰۱)

بحث و نتیجه

هدف اصلی پژوهش حاضر تحلیل آینده اجرای سند ملی آمایش سرزمین در کشور به عنوان مهم ترین سند سیاستی کشور در حوزه آمایش سرزمین بود. رویکرد نظری پژوهش حاضر بر پایه نظریه بازیگر محور بود که با روش مکتور و نظرات خبرگان حوزه آمایش سرزمین کشور به انجام رسید. بر این مبنا و مطابق پیشینه آینده پژوهی، تحقق و اجرای سند تحت تأثیر اقدامات و برنامه های عاملان یا بازیگران در نظر گرفته شد. بر اساس چارچوب نظری به طور کلی ابزارهای پژوهش در دو پرسشنامه متمرکز شدند: الف) پرسشنامه روابط متقابل بازیگران کلیدی در ابعاد ماتریس ۱۳*۱۳ و ب) پرسشنامه اصرار و اهتمام بازیگران در رابطه با سیاستها و راهبردهای کلان سند آمایش؛ که پس از شناسایی ۸ هدف علاوه بر ۶ هدف اصلی مندرج در سند به واسطه اجماع خبرگانی تهیه شد و به پرسشنامه دوم، یعنی پرسشنامه بازیگران - اهداف، با ابعاد ۱۴*۱۳ انجامید. یافته ها و نتایج مبین این مطلب است که انسجام و هماهنگی کلی میان بازیگران اصلی درباره اجرای سند وجود ندارد. در خصوص اهداف اجرای

سند نیز مشخص شد بسیاری از اهداف برخلاف مصالح و منافع بازیگران و نهادهای کلیدی درگیر با اجرای سند هستند؛ طوری که وزن بازیگران نسبت به اهداف مختلف متفاوت است و در دو سوی موافق و مخالف تقسیم می‌شوند. همچنین مشخص شد مهم‌ترین بازیگران در حوزه اجرای سند سازمان برنامه و بودجه و شورای عالی آمایش سرزمین و مجلس شورای اسلامی هستند؛ به‌خصوص نقش مجلس شورای اسلامی به عنوان نهاد نظارتی در اجرای مفاد قانونی سند بسیار مهم است. ولی متأسفانه با گذشت بیش از یک سال از ابلاغ سند ملی آمایش سرزمین تحرک و عزم جدی در این رابطه نه تنها در مجلس و سازمان برنامه بلکه در سایر بازیگران نیز دیده نشده است و ادامه این روند نوید آینده خوبی برای اجرای مفاد سند نمی‌دهد. به سخن دیگر، اکثر بازیگران و دستگاه‌ها با عدم همراهی کافی خود مانع اجرای سند خواهند شد. زیرا اجرای این سند ملی منوط و موقوف به همراهی و همدلی کامل همه بازیگران و عاملان است و البته چون این نوشتار امکان و قصد ورود به مناقشات میان همه بازیگران را ندارد فقط این نکته مهم و حیاتی را متذکر می‌شود که تا عزم و اراده و تعاملات جدی میان همه بازیگران مرتبط با سند وجود نداشته باشد و الزامات قانونی اجرای سند به‌درستی توسط نهادهای نظارتی، از جمله مجلس شورای اسلامی و شورای عالی آمایش، دنبال نشود آینده این سند به طور جدی دچار ابهامات اساسی خواهد بود. نتایج این تحقیق و پژوهش دیگری که با عنوان «آینده‌پژوهی اجرای اهداف سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در افق ۱۴۰۴» (اخلاقی و همکاران، ۱۳۹۹) انجام گرفت گویای این نکته مهم و مشترک است که اولاً همدلی، اهتمام، اصرار، و جدیت لازم از سوی همه بازیگران برای اجرای اهداف سند وجود ندارد و در نتیجه در چشم‌انداز نهایی نمی‌توان انتظار داشت سند با سرعت و جامعیت کافی اجرا شود و ثانیاً در هر دو سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و سند ملی آمایش سرزمین مجلس شورای اسلامی یکی از بازیگران کلیدی و بسیار تأثیرگذار معرفی شده است که متأسفانه به‌رغم نقش راهبردی خود وظیفه قابل قبولی از جنبه پیگیری و نظارت بر موضوع ایفا نکرده است. نتایج به‌دست‌آمده با نتایج پژوهش «تحلیل و بررسی موانع آمایش سرزمین در ایران» (اکبری و همکاران، ۱۳۹۵) هم‌پوشانی دارد و نشان می‌دهد هرچند تقسیم کار بین مناطق با منابع بالقوه آن‌ها در تدوین اسناد آمایش سرزمین در قالب نظر صورت گرفته، در عمل، توجه چندانی به آن نشده و دستگاه‌های متولی و مجری مسئولیت جدی در این زمینه ندارند. در پژوهش «آینده‌پژوهی ساختار فضایی منطقه‌ای در ایران (افق ۲۰۴۰)» (زیپارو و اسدزاده، ۱۳۹۹) با استفاده از روش تحلیل آثار متقاطع به کمک نرم‌افزار میک‌مک ده عامل کلیدی در ارتباط با ساختار فضایی منطقه‌ای در ایران در افق ۲۰۴۰ شناسایی شد و یافته‌ها نشان داد تمرکز سیاسی و فضایی قدرت، تمرکز مدیریت و برنامه‌ریزی، و برنامه‌ریزی از بالا به پایین کلیدی‌ترین عوامل هستند که خود نشان‌دهنده عدم هم‌گرایی و عدم هماهنگی بازیگران جهت سیاست‌گذاری و اجرای وظایف محوله در ارتباط با سند ملی آمایش است. نتایج مقاله پیش رو نیز همین موضوع را نشان داد. نتایج مقاله از دیدگاه آینده‌پژوهانه نوید آینده مطلوبی را نمی‌دهد و با نتایج پژوهش دیگر با عنوان «تبیین الزامات تدوین سند ملی آمایش سرزمین از منظر توسعه کالبدی» (جباری و همکاران، ۱۳۹۶) هم‌سوست که برای گذر از وضعیت موجود به وضعیت مطلوب قرارگیری برنامه‌ریزی توسعه بر مدار آمایش سرزمین را مشتمل بر تزریق سه مؤلفه آینده‌نگاری و سیاست‌گذاری و فرصت‌سازی به بدنه نظام برنامه‌ریزی توسعه کشور می‌داند و تحول اساسی در این زمینه را پیشنهاد می‌دهد. نتایج مقاله «چالش‌ها و مشکلات تغییر کاربری زمین کشاورزی در لیتوانی بر اساس اسناد برنامه‌ریزی سرزمینی: شهرداری منطقه ویلنیوس» (Edita & Dalia, 2022) نشان داد به منظور تجزیه و تحلیل بهتر نقش آمایش سرزمین در تغییر کاربری زمین در جمهوری لیتوانی مناسب است که اولاً مقررات قانونی اسناد برنامه‌ریزی سرزمینی از نظر تغییر کاربری اراضی ارزیابی شود، ثانیاً اقدامات برای اجرای اسناد آمایش سرزمینی از طریق فرایندهای مدیریتی پایش و اصلاح شود، و ثالثاً تأثیر عوامل مختلف بر اجرای تصمیم‌گیری اندازه‌گیری شود. همه نتایج به‌خصوص نتیجه دوم و سوم به نوعی متوجه سند ملی آمایش سرزمین است و برای بهبود وضعیت کنونی پایش دستگاه‌های متولی و بررسی عملکرد آن‌ها جهت ملزم ساختن آن‌ها به پیروی از مفاد سند ضروری است. در پژوهشی دیگر با عنوان «آمایش سرزمین در جمهوری بنین: ارزیابی اثربخشی قانون آمایش سرزمین» (Ekpodessi & Nakamura, 2018) قانون آمایش سرزمین و اثربخشی و محدودیت‌های قانونی آن از زمان اجرا بررسی و دو چالش کلیدی، که بیشتر به کشور ایران مربوط می‌شود، مطرح شد؛ شامل عدم درک روشن و سیستم نامناسب مدیریت اطلاعات زمین. وضعیت کنونی و واگرایی بازیگران متولی و مجری سند ملی آمایش سرزمین در کشور

نیز مبین این مطلب است. پژوهشی دیگر با عنوان «چالش‌های کلیدی برای پیشبرد امنیت مالکیت زمین از طریق حاکمیت زمین در مالاوی: تأثیر فرایندهای اصلاحات ارضی بر تلاش‌های اجرایی» (Chikaya-Banda & Chilonga, 2021) نشان داد مدیریت ناکارآمد منافع و اهداف بازیگران کلیدی در اصلاحات ارضی بر تلاش‌های اجرایی بعدی تأثیر منفی می‌گذارد که بر اهمیت ایجاد هم‌گرایی و منافع مشترک بازیگران کلیدی تأکید می‌کند. نتایج پژوهش حاضر نیز مبین این مطلب بود. پژوهشی دیگر در نیجریه با عنوان «چالش‌های کلیدی برای برنامه‌ریزی کاربری زمین و ارزیابی‌های زیست‌محیطی در نیجریه» (Enoguanbhor et al., 2021) چالش‌های پیش روی استراتژی‌های برنامه‌ریزی آمایش سرزمین را بودجه ناکافی، فقدان اراده سیاسی، مداخله سیاسی، و فساد شناسایی کرد. با توجه به نتایج بررسی وضعیت کنونی سند ملی آمایش سرزمین در ایران مؤلفه‌های فقدان اراده سیاسی و در خطر افتادن منافع برخی بازیگران متولی مجری سند تأییدکننده دو مؤلفه فقدان اراده سیاسی و فساد مورد اشاره در کشور نیجریه است و دو کشور ایران و نیجریه در این زمینه شبیه به هم هستند. پیشنهاد نهایی این پژوهش آن است که سازمان برنامه و بودجه و شورای عالی آمایش سرزمین، در مقام متولی اصلی، با قید فوریت، پیگیر اجرای الزامات سند باشد و در تعامل جدی با مجلس شورای اسلامی و سایر دستگاه‌های نظارتی کشور و برقراری ارتباط مستمر با تک‌تک بازیگران کلیدی مطرح‌شده در اجرای سند، با ایجاد فضای مفاهمه سیاسی و سازگاری نهادی و توجیه آنان در زمینه نتایج و برکات اجرای این سند برای کشور و نسل‌های آتی، زمینه جلب مشارکت و همکاری آنان در اجرای سند ملی آمایش سرزمین را فراهم آورد. در همین زمینه، جلب مشارکت‌های مردمی، ایجاد عزم ملی و گفت‌وگو سازی رسانه‌ای، آموزش همه ذی‌نفعان، و استفاده از ظرفیت نهادهای قانونی کشور برای جلب مشارکت همه بازیگران از سطح کلان تا خرد در نظام برنامه‌ریزی کشور ضروری است و می‌تواند راه‌گشا باشد. در مقطع کنونی، جلب مشارکت همه بازیگران راهبرد اصلی برای اجرای سند ملی آمایش سرزمین خواهد بود.

منابع

- اخلاقی، آریتا؛ بهرام صالح صدق‌پور؛ مهدی نویدادهم (۱۳۹۹). «آینده‌پژوهی اجرای اهداف سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در افق ۱۴۰۴»، مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، د ۱۰، ش ۳۴، ص ۵۷ - ۸۰.
- اکبری، یونس؛ حسین ایمانی جاجرمی؛ ولی‌اله رستم‌علی‌زاده (۱۳۹۵). «تحلیل و بررسی موانع آمایش سرزمین در ایران»، سیاست‌نامه علم و فناوری، د ۶، ش ۳، ص ۵ - ۱۳.
- بهشتی، محمدباقر؛ نادر زالی (۱۳۹۰). «شناسایی عوامل کلیدی توسعه منطقه‌ای با رویکرد برنامه‌ریزی بر پایه سناریو (مطالعه موردی: استان آذربایجان شرقی)»، برنامه‌ریزی و آمایش فضا، د ۱۵، ش ۱، ص ۴۲ - ۶۳.
- پدارم، عبدالرحیم؛ محمد ازگلی؛ خسرو حسنلو؛ مسعود منزوی؛ حسین جمالی؛ کمال طبائیان؛ بهنام نیوری‌زاده؛ محسن افتاده‌حال (۱۳۸۸). «آینده‌پژوهی؛ مفاهیم، روش‌ها، تهران، مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری دفاعی».
- پوراصغر، فرزاد؛ مهرداد کاشف‌مبارکه؛ محسن ابراهیمی خوسفی؛ مصطفی کشت‌کار (۱۳۹۹). «بررسی تطبیقی برنامه‌ریزی فضایی (آمایش سرزمین) در کشورهای منتخب، تهران، مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری».
- جباری، حبیب؛ امیر ثامن؛ محسن ابراهیمی خوسفی (۱۳۹۶). «تبیین الزامات تدوین سند ملی آمایش سرزمین از منظر توسعه کالبدی»، برنامه‌ریزی توسعه کالبدی، د ۲، ش ۲، ص ۷۵ - ۹۲.
- جعفریان، بابک؛ رحیم سرور؛ رضا برنا (۱۳۹۸). «شناسایی عوامل کلیدی مؤثر بر وضعیت آینده آمایش سرزمین استان تهران با رویکرد آینده‌پژوهی»، سرزمین، د ۱۶، ش ۶۱، ص ۱۱ - ۳۶.
- حاتمی‌نژاد، حسین؛ ابراهیم عمو (۱۳۹۷). «آسیب‌شناسی و ارزیابی طرح‌های آمایش سرزمین در کشور ایران»، برنامه‌ریزی منطقه‌ای، د ۹، ش ۳۴، ص ۲۷ - ۳۸.
- زرشگی، محمد؛ مریم افشاری (۱۳۹۷). «آمایش سرزمین؛ راهبردی مؤثر جهت تراکم‌زدایی از تهران»، راهبرد اجتماعی- فرهنگی، د ۷، ش ۲۷، ص ۷۹ - ۱۰۲.
- زیارو، آبرتو؛ هانیه اسدزاده (۱۳۹۹). «آینده‌پژوهی ساختار فضایی منطقه‌ای در ایران (افق ۲۰۴۰)»، چشم‌انداز شهرهای آینده، د ۱، ش ۱، ص ۳۳ - ۵۰.
- سرور، رحیم (۱۳۹۱). «جغرافیای کاربردی و آمایش سرزمین، تهران، سمت».
- شریف‌زادگان، محمدحسین؛ سید امیر رضوی دهکردی (۱۳۸۹). «ارزیابی فرایند برنامه‌ریزی آمایش سرزمین در ایران و راهکارهای بهبود آن»، علوم محیطی، د ۷، ش ۴، ص ۸۷ - ۱۰۰.
- صدیقی، الهام؛ عبدالرسول سلمان ماهینی؛ سید حامد میرکریمی؛ حسن دلیری؛ برایان فت (۱۳۹۸). «شناسایی و تحلیل پیشران‌های کلیدی آمایش منطقه‌ای بر اساس آینده‌پژوهی در شهرستان گرگان»، آمایش سرزمین، د ۱۱، ش ۲، ص ۲۰۵ - ۲۳۳.
- طحانی، غلام‌رضا (۱۳۹۳). «بررسی نقش آمایش سرزمینی در امنیت جمهوری اسلامی ایران»، علوم و فنون نظامی، د ۱۰، ش ۲۷، ص ۲۹ - ۴۸.
- کاظمی، زهرا؛ جبرائیل نسل‌سراجی؛ شهرام یزدانی (۱۳۹۸). «بررسی و تبیین میزان موفقیت اجرای سند آمایش سرزمینی آموزش عالی سلامت»، طب و تزکیه، د ۲۸، ش ۴، ص ۲۶ - ۴۰.
- کلاهیچیان، محمود؛ عبدالمحمود محمدی لری (۱۳۹۶). «استراتژی بازیگران و مسئله تروریسم در غرب آسیا»، مطالعات راهبردی، د ۲۰، ش ۷۷، ص ۶۲ - ۸۶.
- ملک‌پور اصل، بهزاد؛ سیامک بدر؛ حمید فتحی (۱۳۹۹). «آسیب‌شناسی طرح‌های آماده‌سازی زمین و روندهای اجرایی»، شهرسازی و معماری هویت محیط، د ۱، ش ۴، ص ۲۳ - ۳۸.
- موسوی، میرنجف؛ رضا قادری؛ علی‌اکبر تقی‌لو؛ فاطمه‌سادات کهکی (۱۳۹۷). «تدوین سناریوهای تحقق‌پذیری آمایش سرزمین (مطالعه موردی: استان خراسان)»، آمایش سرزمین، د ۱۰، ش ۱، ص ۶۵ - ۹۱.
- نصراهی‌زاده، بهرام؛ اکبر محمدی (۱۳۹۶). «تحلیلی بر رویکرد سند برنامه ششم به تعادل‌بخشی منطقه‌ای و توسعه پایدار»، اولین همایش بین‌المللی برنامه‌ریزی اقتصادی، توسعه پایدار و متوازن منطقه‌ای، رویکردها و کاربردها، دانشگاه کردستان.
- وحیدی برجی، گل‌دیس (۱۳۹۰). «بررسی ابزارهای مدیریت سرزمین در سیستم برنامه‌ریزی فضایی کشور پرتغال»، آمایش سرزمین، د ۲، ش ۳، ص ۱۲۳ - ۱۴۴.

- Akbari, Y., Imani Jajermi, H., Rostam-Alizadeh, V. (2015). "Analysis and investigation of land development obstacles in Iran", *Science and Technology Policy Quarterly*, D. 6, No. 3, pp. 5-13. (in Persian)
- Akhlik, A., Saleh Sedghpour, B., & Navid-Adham, M. (2019). "Future research on the implementation of the goals of the fundamental transformation of education in the horizon of 1404", *Quarterly Journal of Strategic Studies of Public Policy*, 10, No. 34, pp. 57-80. (in Persian)
- Beheshti, MB. & Zali, N. (2011). "Identifying the key factors of regional development with a scenario-based planning approach: a case study of East Azerbaijan province", *Spatial Planning and Planning Quarterly*, 15, No. 1, pp. 42-63. (in Persian)
- Chikaya-Banda, J. & Chilonga, D. (2021). "Key challenges to advancing land tenure security through land governance in Malawi: Impact of land reform processes on implementation efforts", *Land Use Policy*, No. 110.
- Edita, A. & Dalia, P. (2022). "Challenges and problems of agricultural land use changes in Lithuania according to territorial planning documents: Case of Vilnius district municipality", *Land Use Policy*, No. 117, pp. 106-125.
- Ekpodessi, S. N. & Nakamura, H. (2018). "Land use and management in Benin Republic: An evaluation of the effectiveness of Land Law 2013-01", *Land Use Policy*, No. 78, pp. 61-69.
- Enoguanbhor, E., Gollnow, F., Walker, B., Nielsen, J., & Lakes, T. (2021). "Key Challenges for Land Use Planning and Its Environmental Assessments in the Abuja City-Region, Nigeria", *Land*, 10, No. 443, pp. 3-19.
- Godet, M. & Durance, Ph. (2013). *Strategic Foresight for Corporate and Regional Development*, Paris, Dunod.
- Hataminejad, H. & Amo, E. (2018). "Pathology and evaluation of land improvement plans in Iran", *Regional Planning Quarterly*, 9, No. 34, pp. 27-38. (in Persian)
- Jafarian, B., Sarvar, R., & Borna, R. (2018). "Identification of the key factors affecting the future state of land development in Tehran province with a future research approach", *Land*, 16, No. 61, pp. 17-36. (in Persian)
- Kazemi, Z., Nasl-Seraji, J., Yazdani, Sh. (2018). "Investigation and explanation of the success rate of the implementation of the regional document of higher health education", *Scientific-Research Quarterly of Medicine and Cultivation*, 28, No. 4, pp. 26-40. (in Persian)
- Kolahchian, M. & Mohammadi Lori, A. (2016). "Strategy of actors and the issue of terrorism in West Asia", *Strategic Studies Quarterly*, 20, No. 77, pp. 62-86. (in Persian)
- Malekpour Asl, B., Badr, S., Fathi, H. (2019). "Pathology of land preparation plans and implementation trends", *Specialized Research Quarterly Of Urban Planning And Environment Identity Architecture*, D. 1, No. 4, pp. 23-38. (in Persian)
- Mousavi, M., Qaderi, R., Taghilo, A., & Sadat Kahaki, F. (2016). "Elaboration of feasibility scenarios for land use; Case study: Khorasan Province", *Amash Sarmeen Quarterly*, 10, No. 1, pp. 65-91. (in Persian)
- Nasrolahzadeh, B. & Mohammadi, A. (2016). "An analysis of the approach of the sixth plan document to regional balance and sustainable development", the first international conference on economic planning, sustainable and balanced regional development, approaches and applications, University of Kurdistan. (in Persian)
- Pedram, A., Ozgoli, M., Hasanlu, Kh., Monzavi, M., Jamali, H., Tabaeyan, K., Napurizadeh, B., & Oftadehal, M. (2009). *Future research, concepts, methods*, Tehran, Defense Science and Technology Future Research Center. (in Persian)
- Porasghar, F., Kashef-Mobarake, M., Ebrahimi Khosfi, M., & Keshtkar, M. (2019). *A comparative study of spatial planning (territory planning) in selected countries*, Tehran, Development and Foresight Research Center. (in Persian)
- Sarvar, R. (2012). *Applied Geography and Land Use*, Tehran, Samt. (in Persian)
- Sedighi, E., Salman Mahini, A., Mirkarimi, H., Deliri, H., & Fath, B. (2018). "Identification and analysis of the key drivers of regional research based on future research in Gorgan city", *Regional Research Quarterly*, 11, No. 2, pp. 205-233. (in Persian)
- Sharif-Zadegan, M.H. & Razavi Dehkordi, S. A. (1389). "Evaluation of land use planning process in Iran and ways to improve it", *Scientific Journal of Environmental Sciences*, 7, No. 4, pp. 87-100. (in Persian)
- Tahani, G.R. (2013). "Investigation of the role of territorial planning in the security of the Islamic Republic of Iran", *Journal of Military Sciences and Techniques*, 10, No. 27, pp. 29-48. (in Persian)
- Vahidi Borji, G. (2018). "Investigation of land management tools in the spatial planning system of Portugal", *Quarterly Journal of Land Management*, D. 2, No. 3, pp. 123-144. (in Persian)
- Zereshghi, M. & Afshari, M. (2017). "Land use planning; An effective strategy to decongest Tehran", *Social and Cultural Strategy Quarterly*, 7, No. 27, pp. 79-102. (in Persian)
- Ziparo, A. & Asadzadeh, H. (2019). "Futuristic study of regional spatial structure in Iran (Horizon 2040)", *Future Cities Vision Quarterly*, D. 1, No. 1, pp. 33-50. (in Persian)